

Studije

Prethodno priopćenje UDK: 1:26(045)

doi: [10.21464/f42406](https://doi.org/10.21464/f42406)

Primljeno 17. 12. 2021.

Domagoj Akrap

Universität Wien, Universitätsring 1, AT-1010 Wien
domagoj.akrap@univie.ac.at

Proroci židovske »protukulture« – Martin Buber, Erich Fromm i Abraham Joshua Heschel

Sažetak

Rad prikazuje nastanak posebne židovske protukulture na prijelazu iz 1960-ih u 1970-e godine prošlog stoljeća u Sjedinjenim Američkim Državama kao posljedice antiratnog pokreta i pokreta za građanska prava. Dijaloška filozofija Martina Bubera, humanizam Ericha Fromma i religiozni egzistencijalizam Abrahama Joshue Heschela bitno su oblikovali ideje mlade generacije Židova i utjecali na njihovu želju za obnovom židovskog života. Iako su se koncepcijski i stilski razlikovali, ovoj trojici mislioca zajednička je bila neumorna kritika nesnošljivosti sadašnjice i borba za pravednije društvene odnose. Bez obzira radi li se o Buberovu društvu izgrađenom na slobodnom udruživanju, Frommovu humanističkom socijalizmu ili Heschelovu slobodnom društvu prožetom religijom – frustriranoj i izgubljenoj mladoj generaciji ponudili su odgovore i pokazali im put k izrazito željenoj »duhovnoj revoluciji«, zadobivajući na taj način uloge proroka.

Ključne riječi

židovska misao, protukultura, Sjedinjene Američke Države, Martin Buber, Erich Fromm, Abraham Joshua Heschel

Uvod

Članak donosi sažet prikaz najvažnijih utjecaja na židovsku protukulturu koja se počela razvijati u Sjedinjenim Američkim Državama (SAD-u) na prijelazu iz 1960-ih u 1970-e godine prošloga stoljeća, u doba kad se pokret već bližio svojem kraju,¹ kada je protukultura već pokazivala naznake raslojavanja. Na-

1

Termin *protukultura*, engl. *Counterculture*, po prvi se put u stručnoj literaturi pojavio u knjizi Theodora Roszaka: *The Making of a Counter Culture. Reflections on the Technocratic*

Society and its Youthful Opposition, Anchor Books, New York 1969. Ujedno se radi o prvom djelu koje se opsežnije bavilo fenomenom protukulture.

stajale su razne nove, često oprečne frakcije. Uz suprotna politička gledišta, svađe oko metoda kako se treba suprotstaviti establišmentu, ali i jačanjem svijesti o etničkoj pripadnosti pojedinih grupa unutar protukulture, izniknula je i specifična židovska protukultura. Ona je time bila tvorevina, ali i reakcija na dominantna strujanja protukulture i nedosljednosti u njoj. Polazeći od trojice židovskih mislioca – Martina Mordechajja Bubera, Ericha Seligmanna Fromma i Abrahama Joshue Heschela, koji su u pedesetim i šezdesetim godinama dosegli značajniju popularnost izvan uskih stručnih i akademskih krugova – ovaj rad po prvi put prikazuje način na koji su njihovo djelo i djelovanje utjecali na razvoj misli tadašnje mlade generacije i oblikovali društvene, a pogotovo vjerske teme židovskih studenata.²

Na prvi pogled, niz Martin Buber (1878. – 1965.), Erich Fromm (1900. – 1980.) i Abraham Joshua Heschel (1907. – 1972.)³ – možda i iznenađuje, no pogledamo li točnije utjecaje, nastojanja, a pogotovo samo djelovanje, koje proizlazi iz ovih triju mislioca, dobivamo povezanu sliku. Svaki se od njih zalagao za jedno od područja koja su bila u središtu društvenih previranja u šezdesetima. I sva trojica bila su poznata po svojem kritičkom stavu prema tadašnjim društvenim prilikama.

Kao glavni interesi židovske protukulture mogu se izdvojiti: obnova vjerskog života i cionizma, nova duhovnost, te borba za pravedno društvo. Tekst želi dokazati da su uz sve razlike, koje postoje među ova tri mislioca, oni bili od ključne važnosti za stvaranje židovske protukulture. Tako su Frommove ideje o humanističkom socijalizmu, temeljenom na ljubavi i razumu, zadovoljavale političko-društvene težnje židovskih studenata. Buberova dijaloška filozofija bila je ključ za kretanje prema novoj, individualnoj religioznosti i želji za neposrednim vjerskim iskustvom, dok su njegove popularne hasidske⁴ priče mlade židovske Amerikance povezali sa svijetom iz kojeg su izbjegli njihovi bake i djedovi i na taj način doprinijele jačanju židovske svijesti. Heschel, koji je tijekom cijelog svojeg života živio po židovskom zakonu (*halahi*),⁵ bio je idealan uzor za one, koji su težili za obnovom vjerskog života i htjeli ga ispuniti duhovnošću.

Nasuprot tome, ne treba izgubiti iz vida ni određene razlike među njima. Dok su Buber i Heschel iskazivali svoju ljubav prema Izraelu (kako narodu, tako i državi), Fromm je već u svojim studentskim danima postao skeptičan prema ciljevima cionizma i s vremenom ta je skepsa prerasla u određenu odbojnost. Unatoč tome djelovao je zajedno s Buberom u sklopu *Ihuda*, cionističke grupe, koja se u 1940-ima zalagala za binacionalnu državu Židova i Arapa. Heschel je odbijao svako stranačko djelovanje i naglašavao neposrednu akciju. I po pitanju židovskog vjerskog zakona Heschel se razlikovao od Bubera i Fromma, koji nisu židovski zakon smatrali obvezujućim, dok je za njega *halaha* predstavljala sastavni dio njegova života i identiteta.

Od židovskih radikala do radikalnih Židova

Svaki pokret s nadom u bolje i pravednije sutra pozivao se pri svojim vizijama za budućnost na osobnosti ili ideologije, koje su pokazivale put k tom cilju. Dok je u biblijsko doba ta zadaća pripala prorocima i njima predanoj božjoj objavi, na njihovo su mjesto kasnije često stupili vođe s osobnim spoznajama, koje su im postale vjera i uvjerenje. Ljudi više nisu čeznuli za spasiteljem u liku moćnog pomazanog kralja, slika se promijenila i ta se čežnja iskazala u utjelovljenju samih želja svih onih koji se nadaju. Na prijelazu iz 19. u

20. stoljeće, a posebice nakon katastrofe Prvog svjetskog rata, u kojem su moralne vrijednosti građansko-liberalnog društva pokopane, želje za boljom budućnošću bile su kudikamo jače, nego u razmjerno mirnom dugom »stoljeću razuma«. Predodžbe apokalipse i predstojećeg smaka svijeta pomiješale su se s nadom u povratak rajskog stanja u novom eonu. Cilj – nova Zemlja pod Suncem! Nakon revolucionarnih zbivanja u Rusiji i srednjoj Europi, koja su se pojavila kao neposredna posljedica Prvog svjetskog rata, slične težnje izbit će u sedmom desetljeću 20. stoljeća. Šezdesetih godina 20. stoljeća mlada poslijeratna generacija zahtijevala je pravedniji i bolji svijet, a što je još značajnije, bila je uvjerena u neposrednu ostvarivost svoje želje.⁶ Ne začuđuje što su se takve mesijanske žudnje počele buditi upravo nakon katastrofa poput dvaju svjetskih ratova, koji predstavljaju dosad neviđeni civilizacijski slom. Prvi svjetski rat pomeo je sve ideale i vrijednosti 19. stoljeća, a drugi nas je Svjetski rat uveo u atomsko doba i pritom nam zorno predočio samorazornu moć modernog čovjeka.⁷

Društvo Sjedinjenih Američkih Država bilo je isprva, nakon pobjede u Drugom svjetskom ratu, obilježeno poratnim optimizmom i vjerom u napredak društva. Postepeno su kritički glasovi – prvo u obliku pokreta za građanska prava, a uslijed Vijetnamskog rata i sve jačem antiratnom pokretu – počeli smetati tu idilu. Židovi tada više nisu bili prezrena zajednica na margini američkog društva, već tolerirana i sve u svemu prihvaćena vjerska zajednica. Antisemitizam, koji se u raznim dijelovima društva još jako osjećao sve do 1940-ih godina, počeo je postepeno jenjavati i židovstvo se uvrstilo u jednu od triju »američkih« konfesija pored protestantizma i katoličanstva. Židovi su se osjećali Amerikancima i prihvatili »American way of life«. Iskustvo iz Drugog svjetskog rata, kada su se borili za slobodu i demokraciju rame uz rame s nežidovskim Amerikancima, pozitivno se odrazilo na oblikovanje identiteta i poslužilo kao najbolji dokaz lojalnosti mladih Židovki i Židova prema američkoj državi. Djeca te generacije bila su kasnije angažirana u oba

2

Izraz židovske protukulture u književnosti, umjetnosti i glazbi nije dio ovog rada.

3

Iako je Buber jednu generaciju stariji od Fromma i Heschela, njegov utjecaj u SAD-u tek se počeo osjećati nakon Drugog svjetskog rata.

4

Hasidizam je društveno-religijski pokret nastao sredinom XVIII. stoljeća u današnjoj jugoistočnoj Poljskoj i zapadnoj Ukrajini. Učenja pokreta temelje se na mističnoj tradiciji židovstva – *kabali*. Za opsežni prikaz pokreta vidi: David Biale et al. *Hasidism. A New History*, Princeton University Press, Princeton – Oxford 2017.

5

Halaha je hebrejski skupni naziv za sve židovske vjerske odredbe i propise, koji se temelji na pismenoj (Biblija) i usmenoj predaji (Talmud i rabinski zakoni). Za dobar pregled halahe u dnevnoj židovskoj praksi vidi: Israel Meir Lau, *Practical Judaism*, Feldheim, Nantuet (N.Y.) 1997.

6

Vidi: Michael Löwy, *Redemption and Utopia. Jewish Libertarian Thought in Central Europe; a Study in Elective Affinity*, Stanford University Press, Stanford 1992.; Michael Staub, *Torn at the Roots. The Crisis of Jewish Liberalism in Postwar America*, Columbia University Press, New York 2002.

7

O mesijanizmu vidi: Marc Saperstein (ur.): *Essential papers on messianic movements and personalities in Jewish history*, New York University Press, New York 1992.; Lisa Marie Anderson, *German Expressionism and the Messianism of a Generation*, Brill, New York 2011.; Elke Dubbels, *Figuren des Messianischen in Schriften deutsch-jüdischer Intellektueller 1900-1933*, De Gruyter, Berlin 2011., Michael Löwy, *Redemption and Utopia. Jewish Libertarian Thought in Central Europe*, Stanford University Press, Stanford 1992. Interdisciplinarni pregled o mesijanizmu u svijetu općenito daje djelo: Hans-Christian Lehner (ur.): *The End(s) of Time(s). Apocalypticism, Messianism, and Utopianism through the Ages*, Brill, Boston 2021.

društenopolitička pokreta. Pored političkih ideala, posvetila su se i obnovi židovstva. Poslijeratno židovstvo u SAD-u bilo je u njihovim očima okamenjeno i zatvoreno u pojedinim denominacijama.⁸ Smatrali su, da je njihova religioznost, koja se uzorno živjela, samo privid, a ne izraz dubokog vjerskog osjećaja. Tako je potraga za primjerenim i suvremenim židovskim identitetom, te »autentičnim« židovstvom, koje nadilazi usko postavljene ideološke granice, postao glavni zadatak mladeži i studentskih pokreta. Društvo i pojedinac tada su doživljavali »metafizički gubitak doma«⁹ – a time je i sazrelo vrijeme za posebnu židovsku protukulturu.

Utjecaji na pokret djelovali su iz dvaju smjerova: izvana – pokret za građanska prava (= politička dimenzija) i iznutra – potraga za novim identitetom (= vjerska dimenzija). Norman Friedman odlično je opisao situaciju:

»Jedna od genijalnosti židovske protukulture između 1967. i 1972. godine bila je kombinacija, koliko god nelagodna ili slaba, vjerskog i političkog, židovstva/cionizma i radikalizma, kampusa Hillel i kampusa Nove Ljevice.«¹⁰

Od početka 1960-ih Židovi su bili izrazito aktivni u prvim redovima pokreta Nove Ljevice. Neke procjene polaze od 30 do 50 % prisutnosti židovskih aktivista u pokretu, ovisno o sveučilištu:

»Ako pripadnikom Nove Ljevice smatramo nekoga, tko sudjeluje u masovnim demonstracijama, 'sit-in'-ima, štrajkaškim stražama, planiranju i organizaciji, te izdavanju novina i ideoloških manifesta, onda sa sigurnošću možemo reći da su Židovi činili makar 30 do 50 posto članova pokreta.«¹¹

Ta okolnost nije bila rado prihvaćena od etabliranih židovskih organizacija u SAD-u. Dok je generacija roditelja konačno uspjela ostvariti »američki san« i započela siguran život tipičnog srednjeg staleža u američkom predgrađu, mladež je počela tresti temelje tih tekovina.¹² Iz straha da bi u društvu mogli biti prozvani radikalima, komunističkim simpatizerima ili kroz svoju političku aktivnost dati povod antisemitizmu, kojeg su još sami iskusili, generacija roditelja nije imala nimalo razumijevanja za težnje mlade poslijeratne generacije. S druge strane, mlada se generacija nije mogla pomiriti s idejom da je jedina svrha američkog židovstva borba protiv antisemitizma i skupljanje donacija za Izrael. Obnova židovstva time je neminovno morala dovesti do kritične rasprave s vodećim židovskim organizacijama, ukratko – s tada omraženim establišmentom. Za velike židovske organizacije, bez obzira na to bile one vjerske ili humanitarne, kazalo se da su »duhovno prazne«, da se ponašaju nedemokratski isključujući mladež i da djeluju oportunistički spram američke politike. Pri tome se kritiziralo ravnodušno ponašanje prema Židovima u Sovjetskom Savezu, kao i nezanimanje za daljnji razvoj američko-židovskog života.¹³

Kao posljedica potrage za duhovnim vrijednostima (što novim, što starim i odavno zaboravljenim), mladež je počela osnivati male grupe nazvane *Havvurot*¹⁴ (hebr. *zajednica*) za alternativno obilježavanje vjerskih blagdana, a na sveučilištima nastajale su posebne židovske studentske udruge. Cilj je glasio: izgradnja novog modela ozbiljnog židovskog učenja i razvoj autentične židovske zajednice. Usporedo, Nova je Ljevica nakon Šestodnevno rata (lipanj 1967.) u roku od nekoliko tjedana učinila radikalni politički zaokret. Antiizraelske izjave i izjednačavanja nalik tvrdnji »cionizam je imperijalizam« mogle su se sve češće čuti pri sjednicama i na demonstracijama. Preko noći Izrael je od »socijalističkog saveznika« postao »imperijalistički okupator« i »sluga američkog imperijalizma«.¹⁵ Uz to, došlo je do trzavica unutar pokreta iz-

među »bijelih« i »crnih« aktivista. Mladi židovski radikali zatekli su se tako između dvije vatre – s jedne strane, židovski establišment, a s druge strane, sve više antiizraelski orijentirana Nova ljevica. Izlaz iz dileme tražili su u posebnom židovskom radikalizmu, koji treba sagledati u kontekstu općeg jačanja svijesti i pozivanja na vlastite etničke korijene (»povratak korijenima«). Židovski su radikali tako postali radikalni Židovi.

Židovski kontekst i proročki karakter

Buber i Heschel tijekom cijelog su života argumentirali i djelovali iz židovskog konteksta, iako su im djela imala jakog utjecaja i na nežidovski svijet.¹⁶

8

U SAD-u ne postoji jedna sveobuhvatna židovska zajednica, već su zajednice organizirane u takozvane denominacije, tako u pojedinim mjestima postoje razne ortodoksne, hasidske, konzervativne, liberalne/reformne i druge zajednice.

9

Usporedi David Glanz, »An Interpretation of the Jewish Counterculture«, *Jewish Social Studies* 39 (1977) 1–2, str. 117–128, ovdje str. 124.

10

Izvorno: »One of the geniuses of the 1967–1972 Jewish counterculture was its combination, however uneasy or loose, of the religious and the political, of Judaism/Zionism and radicalism, of both the campus Hillel and the campus New Left.« – Norman L. Friedman, »Social Movement Legacies. The American Jewish Counterculture, 1973–1988«, *Jewish Social Studies* 50 (1993) 3–4, str. 127–146, ovdje str. 143.

11

Izvorno: »If by New Leftist we mean one who participates in mass demonstrations, sit-ins, and picket lines, planning and organizing and publishing newspapers and ideological manifestos, then it is safe to say that Jews constituted at least 30 to 50 percent of the Movement's ranks.« – Jack Nusan Porter, Peter Dreier, »Introduction. The Roots of Jewish Radicalism«, u: Jack Nusan Porter, Peter Dreier (ur.), *Jewish Radicalism. A Selected Anthology*, Grove Press, New York 1973, str. XV–LIV, ovdje str. XXI.

12

Za detaljnije informacije o korijenima i okolnostima židovskih radikala (i radikalnih Židova), vidi: J. Nusan Porter, P. Dreier, »Introduction. The Roots of Jewish Radicalism«.

13

»Tako židovska protukultura mainstream smatra prodajom/izdajom budućnosti u korist masovnih banketa i izraelskih obveznica.«

– Izvorno: »Thus the Jewish counterculture sees the mainstream as selling out the future for a mess of banquets and Israel Bonds.« – D. Glanz, »An Interpretation of the Jewish Counterculture«, str. 127.

14

Počeci takvih modernih zajednica – *havurot* – već su se mogle naći u *rekonstrukcionizmu*, židovskom pokretu u kojem sinagoga nije služila samo kao mjesto bogoslužja nego i kao životna središnjica zajednice, a ustrojstvo zajednice temeljilo se na demokratskim načelima. Osnivač pokreta, Mordecai M. Kaplan (1881. – 1983.), pojmió je židovstvo u prvom redu kao civilizaciju. Prva takva zajednica bila je »Havurat Shalom Community Seminary«, osnovana 1967. u Somervilleu, Mass. Na ovom mjestu treba spomenuti još jednu važnu pojavu u židovskoj protukulturi – feminizam. Feminizam je imao dalekosežne posljedice za razvoj zajednica i bogoslužja u 1970-im i 1980-im, a utjecaj se osjeća i danas. Vidi prvu antologiju tekstova o židovskom feminizmu: Susannah Heschel, *On Being a Jewish Feminist. A Reader*, Schocken Books, New York 1983.

15

J. Nusan Porter, P. Dreier, »Introduction. The Roots of Jewish Radicalism«, pogotovo str. XXIX–XXX; usp. Amos Kenan, »A Letter To All Good People«, u: J. Nusan Porter, P. Dreier (ur.), *Jewish Radicalism*, str. 55–63.

16

Najdetaljniji opis Buberova života može se naći u biografiji Maurice Friedmana (*Martin Buber's Life and Work*, sv. 1–3, Wayne State University Press, Detroit 1988.), Heschelov život i djelo kod Edwarda Kaplana i Samuela Hayima Dresnera (*Abraham Joshua Heschel. Prophetic Witness*), Yale University Press, New Haven 1998.), a kasnije godine života u: Edward Kaplan, *Spiritual Radical. Abraham Joshua Heschel in America 1940–1972*, Yale University Press, New Haven 2007.

Za Bubera židovstvo je bilo u središtu njegova stvaralaštva – već od studen-
skih dana, kad se u Beču priključio cionističkom pokretu Theodora Herzla
i ubrzo nakon toga otkrio hasidizam kao idealni motor za obnovu židovske
zajednice. Po njegovu je mišljenju hasidizam bio nepresušan izvor za mo-
dernog Židova, a zatim i čovjeka općenito. Heschel u pedesetim godinama
postaje poznat kao filozof religije u SAD-u i nastoji, slično Buberu genera-
ciju ranije u Njemačkoj, započeti teološku »renesansu«, kako bi židovstvo
izveo iz suvremene krize u koju je upalo nakon Drugog svjetskog rata (u
slučaju Bubera, Prvog svjetskog rata). Za razliku od Bubera, Heschel je *ha-
lahi* i tradicionalnim oblicima vjerskog izražaja, kao što je molitva, pridavao
više važnosti. Nije pokušavao individualizirati vjerski zakon, odnosno njegov
značaj uvjetovati uspjehom neposredne veze između »ja« i »ti« (njem. *Ich
und Du*), kao što je to činio Buber. S druge strane, obojica su bili izrazito
politički mislioci. Buber se zalagao za novi oblik socijalizma zajednice (vrst
komunitarizma), angažirao se za sporazum s arapskim stanovništvom, prvo u
Palestini, a poslije i u Izraelu. Heschel je postao važna ličnost u američkom
pokretu za građanska prava.

Fromm, koji na prvi pogled djeluje najmanje povezan sa židovstvom, dijelio
je niz uvjerenja s Buberom, premda mu on nikad nije bio uzor i redovito se
trudio držati distancu prema njemu.¹⁷ Oba su mislioca gajila simpatije prema
hasidizmu i to usprkos činjenici da nijedan od njih ne potječe iz hasidske obi-
telji (za razliku od Heschela). Iako je Buber cijeli svoj život ostao cionist, uz
svu kritiku koju je izražavao prema pokretu, a Fromm cionistički pokret na-
pustio već u 1920-im da bi u socijalizmu potražio rješenje za probleme čovje-
čanstva, obojica su se zalagala za miran suživot u novoosnovanoj židovskoj
državi Izrael. Tako je Fromm 1948. godine u SAD-u započeo inicijativu za
podršku nacrtu »Za suradnju između Židova i Arapa«. Inicijativu je prvotno
pokrenuo Buber zajedno s predsjednikom Hebrejskog sveučilišta Judom Ma-
gnesom i Davidom W. Senatorom u Jeruzalemu, a neposredno prije izbijanja
Izraelskog rata za neovisnost, 18. travnja 1948., objavljena je u *New York
Timesu*. I nakon osnivanja države Izrael, Fromm i Buber ostali su dalje ak-
tivni u mirovnom pokretu. Fromm se kao član u »Odboru za nove alternative
na Bliskom istoku« s Buberom i Ernstom Simonom (prijateljem iz školskih
dana) zalagao za povratak arapskih izbjeglica u Izrael.

Jedno bitno zajedničko obilježje, koje podjednako karakterizira svu trojicu,
jest očaranost biblijskim prorocima. Fromm i Heschel u intervjuima su više
puta spominjali da su proroci imali izrazito jak utjecaj na njihovo mišljenje.
Buber je sam po sebi djelovao suvremenicima kao moderan prorok, a u bi-
blijskim je prorocima vidio aktivnu religioznost i princip obnove u židovstvu.
Upravo su razne Izaije, Hošee i njima slični oblikovali njihove vjerske i po-
litičke predodžbe i kasnije postali primjer za njihovo vlastito političko djelo-
vanje. Fromma i Heschela povezivale su određene točke u biografiji usprkos
svim razlikama u viđenju religije. Obojica su odrasla u strogo religioznom
domu – Fromm u ortodoksnom, a Heschel u hasidskom – i obojica su već za
vrijeme studija povezali svoje poimanje religioznosti s aktivnim društvenim
angažmanom. Religijski odgoj kod njih nije prouzrokovao povlačenje iz ne-
židovske okoline u sigurno krilo ortodoksnog svijeta. Naprotiv, strogi odgoj
u vjeri bio im je poticaj na to da s vremenom sve više sudjeluju u političkim
događanjima okolnog svijeta, dijele sudbinu društva u kojem žive. Na koncu
su obojica iskusili tešku sudbinu emigracije, pri čemu su morali pretrpjeti
gubitak dijela svojih obitelji u Holokaustu.

Martin Buber

Martin Buber (1878. – 1965.) široj je javnosti postao poznat sa svojom osebnom interpretacijom i prijevodom hasidskih pripovijedaka (*Die Geschichten des Rabbi Nachman* 1906. i *Die Legende des Baalschem* 1908.). One su znatno pridonijele pozitivnom i jednostranom poimanju takozvanog »ostjudentuma« (istočnoeuropskog židovstva) i hasidizma u srednjoj Europi na početku 20. stoljeća. Te hasidske pripovijetke Buber je izdvojio iz ortodoksnog židovskog miljea i upotrijebio u svrhu svojeg projekta židovske renesanse. Pritom, glavni mu je cilj bio suprotstaviti se negativnoj slici istočnog židovstva, koja je prevladavala među zapadnoeuropskim Židovima i djelovala unutar tada dominantne »znanosti židovstva« (*Wissenschaft des Judentums*). Tako Buber naglašava vrijednosti istočnoeuropske židovske književnosti i tradicije. Po njegovu mišljenju, hasidizam bi trebao postati novo sredstvo za židovsku tradiciju. U tom pokretu opazio je moć, koja je istočnoeuropskom židovstvu donijela unutrašnju slobodu i kojom bi se moglo prevladati otuđenje zapadnoeuropskog židovstva. U tadašnjem duhu neoromantizma Buber je ocrtao hasidizam kakav nikad nije postojao. Bila je to slika živog djelotvornog židovstva, u kojem se nietzscheovski dionizijski princip jedinstva života i duha obistinio. Hasidizam se, po njegovu mišljenju, odvijao, prije svega, u kategoriji života, a ne učenja. Glavni izvor za spoznaju istinitog hasidizma je legenda, a ne teorijska djela pokreta.¹⁸ U godinama pred Prvi svjetski rat Bubera su u svojem »učanju o ostvarenju« (njem. *Lehre der Verwirklichung*) inspirirali raznorazni mistični pokreti. On će se tek tijekom rata postepeno udaljiti od tih pogleda i prikloniti se dijaloškoj filozofiji. Vrhunac obrata je objavljivanje knjižice *Ja i ti (Ich und Du)* 1923. godine. Djelo je postalo jedno od najvažnijih za filozofiju dijaloga uopće i njime se Buber uspio afirmirati u užem krugu filozofije.

Poznavanje Buberovih djela u Sjedinjenim Američkim Državama prvenstveno je zasluga Mauricea Friedmana, koji se od 50-ih godina neumorno trudio proširiti znanje o filozofiji dijaloga.¹⁹ Buberova učenja, inspirirana događanjima iz Prvog svjetskog rata, tako su tek desetljeća kasnije, nakon Drugog svjetskog rata, recipirana i prihvaćena u Sjedinjenim Američkim Državama. Time su postala izvor inspiracije za obnovu odnosno pronalaženje novog židovskog identiteta mlade poratne generacije. Studentski pokret američkih Židova, koji se konstituirao nakon Šestodnevnog rata (1967.) kao zasebna grana studentskog aktivizma, u mnogočemu se mogao pozvati na Buberovo

17

Nekoliko članaka posvećeno je mišljenju Bubera i Fromma, kao npr. Helmut Wehr, »Spuren Buberschen Denkens im Werk Erich Fromms«, *Pädagogische Rundschau* 5 (2000), str. 507–522; Siegbert Wolf, »'Unterfangen wir uns, trotz allem, zu vertrauen!' Politisches Denken und Engagement bei Martin Buber und Erich Fromm«, *Fromm Forum* 13 (2009), str. 17–31. U travnju 2008. godine Međunarodno društvo Ericha Fromma održalo je skup na temu Martina Bubera i Ericha Fromma.

18

Martin Buber, »Die chassidische Botschaft«, u: Martin Buber, *Werkausgabe*, sv. 17, Martin

Buber, Susanne Talabardon (ur.), *Chassidismus II*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2016., str. 251–303, vidi str. 256.

19

Buber je prvi put držao predavanja u Sjedinjenim Američkim Državama u jesen 1951. godine. Teme predavanja bile su: »The Appeal to Religion, Judaism and Civilization«, »The Dialogue between Heaven and Earth«, »Hope for This Hour«.

djelo.²⁰ Tu je, s jedne strane, bila njegova interpretacija hasidskih priča, koje su studentima na lako pristupačan, iako ne autentičan, način oslikali potonuli svijet istočnoeuropskog židovstva. Često je to bio svijet iz kojeg su od gladi, siromaštva i pred pogromima pobjegli njihovi bake i djedovi. Taj svijet mogli su sada otkriti nanovo, pri čemu je opći razvoj i jačanje duhovnosti i antiracionalističkih pokreta među mladima to i podržalo. Nedvojbeno su Buberova filozofija i djela bila primamljiva za ovu od tradicije otuđenu studentsku mladež. Slično raznim dalekoistočnim školama spoznaja i receptima za spasenje, Buberov *Ja i ti* ponudio je individualni put k spoznaji Boga neovisno o vjerskim institucijama i autoritetima. Cilj je, da se odnos *ja – ono* (njem. *ich – es*) po mogućnosti pretvori u *ja – ti* (njem. *ich – du*) jer se samo u odnosu između jednoj »ja« i »ti« može ostvariti istiniti susret.²¹ Time je čovjek, koji susreće »vječno ti« (Buberov naziv za Boga) zapravo slobodni čovjek dijaloške volje. Ova se filozofska pozadina dobro uklapa u predodžbu tada ojačalog *Havvura*-pokreta. Materijale za rasprave našli su pored sveprisutnih hasidskih pripovijedaka pogotovo u Buberovim političkim spisima. Buber je od svojih bečkih studentskih dana razmišljao izrazito politički, a mladi studenti u poslijeratnim Sjedinjenim Američkim Državama slijedili su, prije svega, društvenopolitičke interese. Politička pitanja Buber je oduvijek pokušavao riješiti na temelju duhovne obnove židovstva. Herzlov trijezni racionalni pristup i njegov politički cionizam nije mu bio dovoljan za provođenje židovske renesanse u djelo jer nije obuhvaćao sve dijelove židovstva koji su se tijekom povijesti oblikovali. U međuraću, još prije prinuđene imigracije u Palestinu 1938. godine, Buber je sve češće naglašavao zajedničke interese Židova i Arapa u Palestini i prizivao njihovu zajedničku borbu protiv »europskog imperijalizma«.²² Taj stav dovodi ga u oporbu s organizacijama cionističkog *establišmenta*. Nakon uspješnog osnivanja države Izrael, Buber je ostao pri svojem uvjerenju i svojoj viziji cionizma u kojoj je vidio model za slobodno i solidarno društvo. Time će ostati na marginama političkog spektra nove države. Mladim židovskim radikalima, koji su se nakon 1967. našli pred dilemom – socijalizam i podrška oslobodilačkim pokretima u trećem svijetu ili cionizam i solidarnost s Izraelom – Buberove teorije mogle su poslužiti kao rješenje.

Erich Fromm

Erich Fromm, rođen u Frankfurtu na Majni 1900. godine, emigrirao je 1934. godine u Sjedinjene Američke Države, gdje je objavljivanjem knjige *Escape from Freedom (Bekstvo od slobode / Bijeg od slobode)* 1941. godine stekao ugled u sociološkim krugovima. Neposredno prije ulaska Sjedinjenih Američkih Država u rat, Fromm je oslikao nesigurnost i lomljivost našeg demokratskog i slobodoljubivog društva. Previše ljudi bilo bi spremno, tako zaključuje Fromm, zamijeniti slobodu za neku prividnu sigurnost u neslobodi. I to prvenstveno jer nisu u stanju vladati s osvojenom slobodom »za nešto«.²³ S kasnijim djelima poput *Sane Society* (1955., *Zdravo društvo*) i *The Art of Loving* (1956., *Umijeće ljubavi*) postao je poznat širem čitateljstvu. Ta su djela dobar primjer za dvije teme, koje će u 1960-im biti od značaja: u *Zdravom društvu* Fromm je razradio svoju viziju novog humanističkog društva, što je bilo i jedan od glavnih ciljeva protestnih pokreta u kasnim 1960-im. U best-seleru *Umijeće ljubavi* pošlo mu je za rukom na popularan način predstaviti

svoju teoriju međuljudskih odnosa, koja je mladoj generaciji ponudila odgovore za njihove duhovne potrebe.

Židovski je studentski pokret uvijek, kad je tragao za novim putevima i izražajima za svoje židovstvo, tu potragu povezao s političkim angažmanom. Židovski »religiozni ateist« Fromm nije mogao biti vodilja za nove oblike židovskog bogoslužja, ali njegove misli dale su znatan doprinos idejama za novo ustrojstvo društva. Osim toga, mogao je svojom mišlju, koja je iznikla iz njegove židovske socijalizacije, dati nov poticaj židovskoj duhovnosti izvan okvira tradicionalne religije. Već u *Zdravom društvu* Fromm je na više mjesta izrazio duboku skepsu spram tehnike i razočarenje tekovinama moderne. Osobno je bio podijeljen po tom pitanju. Neprestano je naglašavao, da je odrastao u predkapitalističkom, predgrađanskom okruženju i da mu je moderni svijet cijeli život ostao pomalo stran.²⁴ S druge strane, politički i znanstveno sebe je vidio u tradiciji prosvjetiteljstva upozoravajući na važnost uloge ljudskog razuma pri ostvarenju socijalnih ideala za koje se zalagao. Tako nije slučajno tip produktivnog karaktera u njegovoj karakterologiji proizašao iz veze razuma i ljubavi. Tu, međutim, treba razlikovati između ideala razuma filozofije 19. stoljeća i Frommova korištenja tog pojma. Pod pojmom *razum* Fromm razumije volju za razumijevanjem, »on pokušava pronaći što se nalazi ispod površine, saznati jezgru, bit stvarnosti koja nas okružuje.«²⁵ Funkcija je razuma poticanje naše duhovne i duševne egzistencije i neodvojiv je od etike, što je za Fromma bilo bitno.

Fromma su zbog njegovih upozorenja od atomske opasnosti i čestih negativnih viđenja sadašnjice znali nazivati »prorokom propasti.«²⁶ Na koncu, doduše, u njegovim djelima uvijek pobjeđuje nada i vjera u ljudski razum. Pod nadom Fromm ne podrazumijeva pasivno iščekivanje, već stanje bitka, koje je okarakterizirano spremnošću za intenzivno djelovanje (*activeness*).²⁷

20

O toj temi vidi još: Yizhak Ahren, »Buber und die amerikanisch-jüdische Gegenkultur«, *Tribüne* 66 (1978) 17, str. 122–130, kao i malo izmijenjenu englesku verziju članka: Yizhak Ahren, Jack Nusan Porter, »Martin Buber and the American Jewish Counterculture«, *Judaism* 29 (1980) 3, str. 332–339.

21

Martin Buber, *Ich und Du*, u: Martin Buber, *Werkausgabe*, sv. 4, Martin Buber, Andreas Losch, Paul Mendes-Flohr (ur.), *Schriften über das dialogische Prinzip*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2019., str. 37–109, vidi pogotovo str. 39–40, 44–46, 82–84.

22

Vidi: članke u: Martin Buber, *Werkausgabe*, sv. 21, Martin Buber, Samuel Hayim, Paul Mendes-Flohr (ur.), *Schriften zur zionistischen Politik und zur jüdisch-arabischen Frage*, Gütersloher Verlagshaus, Gütersloh 2020. Pogotovo Buberov govor na XII cionističkom kongresu, »Rede auf dem XII. Zionistenkongress in Karlsbad (1.-14. 09. 1921)«, str. 64–71.

23

Usporedi pogotovo sedmo poglavlje u: Erich Fromm, *Bekstvo od slobode*, prev. Slobodan Đorđević *et al.*, Naprijed – Nolit, Zagreb – Beograd 1986., str. 168–192.

24

Vidi autobiografski intervju, Erich Fromm, »Im Namen des Lebens«, u: Erich Fromm, *Gesamtausgabe*, sv. 9, dtv, München 1999., 609–630.

25

Vidi Erich Fromm, *Zdravo društvo*, prev. Slobodan Đorđević *et al.*, Naprijed – Nolit, Zagreb – Beograd 1989., str. 130.

26

Usporedi pogotovo završno poglavlje knjige *Zdravo društvo* (str. 269–276), te Erich Fromm, *Imati ili biti*, prev. Gvozden Flego, Izvori, Zagreb 2004., str. 189–221. Kritičarima Frommova proroštva može se odgovoriti da se velik dio njegovih strahova obistinio, poput ekološke katastrofe, jaz između siromašnih i bogatih, te drugo.

27

Usporedi Erich Fromm, *Revolucija nade*, Grafos, Beograd 1980., poglavlje »Nada«.

Usred predizborne kampanje za američkog predsjednika 1968. godine u kojoj je Fromm sudjelovao i podržao senatora Eugena McCarthyja, napisao je popratni program, objavljen kao knjiga pod naslovom *Revolution of Hope (Revolucija nade)*. U njegovim društveno-političkim djelima posebno se dobro može vidjeti u kojoj je mjeri njegovo viđenje svijeta nastalo pod utjecajem židovskih slika i uzora. Fromm je često naglašavao ulogu proroka. Proroci su svojom kritikom tadašnjih društvenih prilika, prije svega, napadali vladajuće idolopoklonstvo. A ono je za Fromma predstavljalo isti sadržaj, kao i filozofski pojam *otuđenja* koji je glavni problem negativnog djelovanja kapitalizma na osobnost.²⁸ Idolopoklonstvo, stoga, postoji još i danas i sveprisutno je. Idoli više nisu kipovi od srebra i zlata, već su to država, uspjeh i tržište.²⁹ Proroci su se, dakle, borili protiv sličnih simptoma društvene bolesti, kao i sam Fromm, kad je napadao utrku u atomskom naoružanju, rat u Indokini i potrošačko društvo općenito.

Frommova djela bila su izvor za židovsku protukulturu po dvjema stvarima: njegove društvenopolitičke ideje, koje će tijekom 1960-ih ponegdje biti zamijenjene idejama »radikalnijih« mislioca,³⁰ te njegova »religiozna« shvaćanja, koja su bila antropološka, odnosno antropocentrička i time izravno usmjerena na pojedinca. Teme poput slobode i samoostvarenja (u smislu proizvodnog djelovanja) bile su za mlade Židove, koji su tragali za duhovnošću, od velikog značaja. Tako i za Fromma samog. Nije slučajno u središtu njegove prve knjige bilo pitanje slobode i straha, problem uzimanja te slobode u svoje ruke da bi samostalno djelovali i razvijali se.³¹ Sa svojom interpretacijom židovske tradicije u duhu humanizma u knjizi *You Will be as God (Bit ćete kao Bog)* uspio je pridobiti mnoge židovske čitatelje otuđene od vjere jer je naglasak stavio na osobnu mogućnost odlučivanja pojedinca, koji time samostalno oblikuje svoj život, a time i povijest.³² Prikaz tradicionalnih vjerskih predodžaba u tom djelu omogućio im je biti Židov/Židovka, voljeti i cijeniti židovsku tradiciju, iz nje učiti, bez da su primorani vratiti se tradicionalnim oblicima židovskog života.

Abraham Joshua Heschel

Abraham Joshua Heschel (1907. – 1972.) rođen je u obitelji hasidske dinastije u Varšavi.³³ Školovanje je započeo u židovskoj gimnaziji u Vilniusu (Vilna) u kojoj je nastavni jezik bio jidiš, a naglasak programa ležao je na svjetovnom obrazovanju. Nakon mature otišao je studirati na Berlinsko sveučilište. Tamo je početkom 1933. godine promovirao na temu proroka. Ostao je potom u Berlinu. U međuvremenu, završio je i rabinske studije i mogao predavati Talmud na Učilištu za znanost židovstva (njem. *Lehranstalt für die Wissenschaft des Judentums*). Godine 1937. Buber ga je, neposredno prije odlaska u Palestinu, zamolio da preuzme voditi Slobodno židovsko učilište (*Freies Jüdisches Lehrhaus*) u Frankfurtu na Majni. S obzirom na to da se situacija u Njemačkoj sve više pogoršavala, Heschel je tamo predavao samo jednu sezonu. U listopadu 1938. godine protjeran je kao Židov s poljskim državljanstvom iz Njemačke. Iz Poljske je uspio pobjeći tek neposredno prije izbijanja Drugog svjetskog rata, kad je konačno bio dobio vizu za Sjedinjene Američke Države, koja mu je omogućila započeti s radom na Reformskom hebrejskom koledžu (Hebrew Union College) u Cincinnatiju. Godine 1945. prešao je Heschel na Židovski teološki seminar (Jewish Theological Seminary) u New York, instituciju s kojom će ostati usko vezan do svoje smrti. Njegovo tamošnje djelovanje kao profesor za židovsku mistiku i etiku utjecat će na niz generacija.

Heschel je jedan od prvih obnovitelja američko-židovske teologije i filozofije religije. Sa svojim djelom *Man Is Not Alone* (*Čovjek nije sam*, 1951.) postavio je kamen temeljac za židovsku filozofiju egzistencije u Sjedinjenim Američkim Državama. Slijedila su daljnja djela, poput *The Sabbath (Sabat)*, *God in Search of Man (Bog u potrazi za čovjekom)*, *Man's Quest for God (Čovjekova potraga za Bogom)*. Sva ona svjedoče o nastanku nove židovske teologije, ali ujedno su i sjećanja na duh uništenog svijeta istočnoeuropskog židovstva iz kojeg je Heschel potekao. Tijekom 1950-ih je Heschel pomoću tih djela, prije svega, učvrstio svoj položaj u sveučilišnom i znanstvenom svijetu, a u sljedećem se desetljeću snažno posvetio političkom angažmanu. Mirni profesor s naočalama povukao se i prepustio mjesto opominjatelju, koji s bradom i dugom kosom djeluje poput modernog proroka. Kad je Heschel pripremao engleski prijevod svoje disertacije, u njemu je to probudilo duh proroka.

»Napisao sam knjigu o prorocima. I, zaista, ta je knjiga promijenila moj život. Ranije u životu, naime, studij i učenje bila je moja velika ljubav. I mjesto na kojem san najradije živio bila je moja radna soba i knjige, te pisanje i razmišljanje. Od proroka sam naučio da moram biti uključen u poslove čovjeka, u poslove čovjeka koji pati.«³⁴

Heschel se odmah angažirao na više polja: zalagao se za dijalog s kršćanskim crkvama, koje su nakon Drugog svjetskog rata dovedene u krizu i teološku dilemu jer je antijudaizam, koji je crkva dugo propagirala, bio plodno tlo za rasistički antisemitizam nacista; borio se za prava crnaca u južnjačkim državama SAD-a, kao i za prava Židova u Sovjetskom Savezu; angažirao se

Fromm tamo naglašava razliku između engl. *activeness* (kao stanje duha) i engl. *activity* u smislu »biti zaposlen/aktivan«.

28

E. Fromm, *Zdravo društvo*, str. 96.

29

Usporedi: E. Fromm, *Zdravo društvo*, str. 96; Erich Fromm, *Psihoanaliza i religija*, prev. Uroš Desnica – Dunja Desnica-Franković, V.B.Z., Zagreb 2000., str. 35.

30

U kontekstu protukulture šezdesetosmaša često se spominje ime Herberta Marcusea, koji je slovio kao radikalni mislilac studentskog pokreta. Fromm je već u 1950-im dokazao da Marcuse nije »revolucionarni« mislilac, već da su njegova učenja o »velikom odbijanju« (engl. *great refusal*) na koncu *de facto* vrsta nihilizma. Usporedi drugo poglavlje u: E. Fromm, *Revolucija nade*. Arthur Waskow u svojem glavnom djelu židovske protukulture *The Bush is Burning* (MacMillan, New York 1971.) naziva Fromma nekoliko puta mudracem (engl. *sage*), što je isti izraz kojim se nazivaju rabini u doba Talmuda. Dokaz većeg poštovanja gotovo nije moguć!

31

Dijelovi Frommove analize o slobodi čak su otisnute i u molitveniku židovskih reformiranih zajednica za Pesah. Njegova izalaganja uz Šabat iz 1951. godine preuzete su u molitvenik rekonstrukcionističkog judaizma.

32

Pored raznih kritika sa židovske i kršćanske strane, bilo je i mnogo pozitivnih reakcija. Tako je Irving Block, koji s ortodoksnog stajališta argumentira, o djelu rekao sljedeće: »Mislim da je Frommova rasprava o idolatriji najbolji i najljepši opis židovskog shvaćanja idolatrije na engleskom jeziku.« – Izvorno: »Fromm's discussion of idolatry is the best and, I think, the finest description of the Jewish notion of idolatry in English.« – Irving Block, »Review Article – Radical Humanism and the Bible«, *Tradition. A Journal of Orthodox Thought* (1968), zima, str. 137.

33

O Heschelu i njegovu podrijetlu vidi: Edward K. Kaplan, Samuel H. Dresner, *Abraham Joshua Heschel. Prophetic Witness*, Yale University Press, New Haven 1998.

34

Izvorno: »I've written a book on the prophets. And, really, this book changed my life. Because early in my life, my great love was for learning, studying. And the place where I preferred to live was my study and books and writing and thinking. I've learned from the prophets that I have to be involved in the affairs of man, in the affairs of suffering man.« – Carl Stern, »Carl Stern's Interview with Dr. Heschel«, u: Susannah Heschel (ur.), *Moral Grandeur and Spiritual Audacity. Essays*, Ferrar, Straus and Giroux, New York 1996., str. 395–412, ovdje str. 399.

protiv rata u Vijetnamu i Indokini. Za Heschela je došlo vrijeme napustiti sveučilišnu katedru i stati na barikade da bi pomogao čuti glas slabih i potlačanih. U posmrtno objavljenom članku naveo je tri događaja, koji su na njega tada djelovali: napadi na njegov unutarnji život, koji su mu onemogućili naći unutarnji mir; uvid, da je ravnodušnost prema zlu gora od samog zla i – već spomenuto bavljenje prorocima.³⁵ Aktivnost u pokretu za građanska prava za njega je predstavljala u srži religiozan zadatak. Bilo je potrebno reći »ne« vladajućem mišljenju. Slično Frommu naglašavao je, kako je čovjek u određenim uvjetima dužan djelovati neposlušno, pa i po cijenu da pritom ostane sam.³⁶ Karakterističan je i odgovor, koji je u svojem zadnjem intervjuu dao na pitanje, je li on prorok:

»Ovu pohvalu neću prihvatiti jer nije na meni da kažem da sam potomak proroka, što je stara židovska izjava. Već je i sama tvrdnja, da sam potomak proroka, a što se u hebrejskom naziva *B'nei Nevi'im*, dovoljno drska. Stoga, nadajmo se i molimo da sam vrijedan biti potomak proroka.«³⁷

Razne formulacije u njegovim djelima daju naslutiti da je Heschel, već ako nije bio prorok, barem sebe vidio kao nekoga, tko ima ispuniti proročku misiju.³⁸ Za židovsku protukulturu je nedvojbeno bio prorok! Osim toga bio je primjer proroka, koji živi po židovskom zakonu. Nije se zalagao samo za općeljudska prava, već je od početka upozoravao na nesnošljiv položaj Židova u Sovjetskom Savezu i u tom kontekstu govorio o duhovnom genocidu. U isti mah, tražio je da se američko stanovništvo pozove na odgovornost za zločine počinjene u Indokini, pritom izrekavši poznatu rečenicu:

»U slobodnome društvu pojedini su krivi, ali svi su odgovorni.«³⁹

Zaključak

Nije začuđujuće, da su mladi radikalni židovski studenti na sveučilištima i u *Havurot* vrlo rado prihvaćali vijesti novih »proroka«. Kolikogod se ova tri mislioca razlikovali po tipu i izrazu, povezuje ih neumorna kritika nesnošljivosti sadašnjice i borba za pravednije društvo. Bilo to Buberovo društvo izgrađeno na slobodnom udruživanju, Frommov humanistički socijalizam ili Heschelovo slobodno društvo prožeto religijom – oni su svi frustriranoj i izgubljenoj mladoj generaciji ponudili odgovore i pokazali im put k toliko željenoj »duhovnoj revoluciji«.

Da bismo provjerili uvodnu tezu, da svaki od te trojice pokriva jedan aspekt važan za židovsku protukulturu, valja ukratko još jednom navesti zajednička obilježja ovih triju proročkih mislioca. Zajedničko im je: 1. židovska svijest utemeljena na izvorima židovstva, prije svega na knjigama proroka; 2. jaka politička svijest iz koje govori duboka čežnja za ostvarenjem pravednijeg svijeta; 3. duboka religioznost, izražena izvan etabliranih religioznih strujanja; 4. ljubav spram hasidizma, kojeg su upoznali u svojoj obitelji ili posredstvom učitelja (i zato ga često prikazivali neobjektivno i uljepšano).

Kako je jedna od bitnih karakteristika židovske protukulture bila nemogućnost uvrstiti njezine pojedine grupe u uske kategorije, tako su se ta raznolikost i šarenilo pokreta odražavali i u različitosti njenih duhovnih vodilja. Zajednički im je bio protivan stav prema vladajućim prilikama i organizacijama te čvrsto uvjerenje da sami mogu sprovesti željene promjene u njima.

Koliko je velik bio utjecaj njihovih djela, najbolje govore opisi Arthura Waskowa, jednog od doajena židovske protukulture. Opisavši tjedna bogoslužja, koja se tada više nisu održavala u raskošnim sinagogama, već u jednostavnim

dnevnim sobama, pri čemu su sudionici sjedili na podu razmješteni u krug, kao bogoslužja u kojima su oni čitali tekstove Bubera, Fromma i Heschela i prihvatili ih istom ozbiljnošću, kao što su stoljećima ranije njihovi preci u liturgiji prihvatili Maimonidov *Jigdal*.⁴⁰ Time su i oni, kao i »veliki oraoc«,⁴¹ izvojevali proročki status.

Domagoj Akrap

Prophets of the Jewish Counterculture – Martin Buber, Erich Fromm, and Abraham Joshua Heschel

Abstract

The text deals with the emergence of a specific Jewish counterculture in the wake of the civil rights movement and the anti-war movement in the USA in the late 1960s and early 1970s. Martin Buber's philosophy of dialogue, Erich Fromm's humanism and the religious existentialism of Abraham Joshua Heschel had a significant impact on the ideas of the young Jewish generation and influenced their striving for a renewal of Jewish life. Although the three Jewish thinkers differed in their forms of expression, they had in common a relentless critique of existing state of affairs and fought for a just society. Whether it be Buber's communitarian society, Fromm's humanist socialism or Heschel's free society imbued with religion – they offered answers to the frustrated young generation and pointed the way to the "spiritual revolution" they longed for. Thus they became prophets for them.

Keywords

Jewish thought, counterculture, United States of America, Martin Buber, Erich Fromm, Abraham Joshua Heschel

35

Vidi: Susannah Heschel, »The Reasons for My Involvement in the Peace Movement«, u: S. Heschel (ur.), *Moral Grandeur and Spiritual Audacity*, str. 224–226.

36

Usporedi Frommov članak »Neposlušnost kao psihološki i moralni problem« (engl. »Disobedience as a Psychological and Moral Problem«). Fromm završava svoju analizu sljedećim zaključkom: »Čovjek organizacije izgubio je sposobnost neposlušta, on čak nije ni svjestan činjenice da se pokorava. U ovom povijesnom momentu sposobnost sumnje, kritike i neposlušta možda je i jedino, što stoji između budućnosti za čovječanstvo i kraja civilizacije.« – Izvorno: »The organization man has lost the capacity to disobey, he is not even aware of the fact that he obeys. At this point in history the capacity to doubt, to criticize, and to disobey may be all that stands between a future for mankind and the end of civilization.« – Erich Fromm, »Disobedience as a Psychological and Moral Problem«, u: Erich Fromm, *On Disobedience. Why Freedom Means Saying "No" to Power*, HarperCollins e-books, 2010.

37

Izvorno: »I won't accept this praise, because it's not for me to say that I am a descendant of the prophets, which is an old Jewish statement. It is a claim almost arrogant enough

to say that I'm a descendant of the prophets, what is called *B'nai Nevi'im*. So let us hope and pray that I am worthy of being a descendant of the prophets.« – C. Stern, »Carl Stern's Interview with Dr. Heschel«, str. 400.

38

Usp. Bernharda Dolne, »Abraham Joshua Heschel – Prophet der Prophetie«, *Judaica* 63 (2007) 3, str. 1–28.

39

Izvorno: »In a free society, some are guilty, but all are responsible.« – Heschel tu rečenicu upotrebljava u više tekstova, npr. u »The Reasons for My Involvement in the Peace Movement«, u: Abraham Joshua Heschel, *Moral Grandeur and Spiritual Audacity. Essays*, Susannah Heschel (ur.), Farrar, Straus and Giroux, New York 1999., str. 225.

40

Arthur Waskow, *The Bush is Burning. Radical Judaism Faces the Pharaohs of the Modern Superstate*, Macmillan, New York 1971., str. 28.

41

»Veliki oraoc« bio je nadimak najvećeg židovskog filozofa srednjeg vijeka, Maimonida (1135. – 1204.), kojeg je dobio zbog velikih zasluga na polju židovskog prava, liječništva i filozofije.